

ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНА ПОЛІТИКА

О.І. ВОРОБІЙОВА,

к.е.н., доцент, Національна академія природоохоронного та курортного будівництва

Оцінка фінансового забезпечення інвестиційної діяльності малих підприємств

У статті здійснена оцінка фінансового забезпечення інвестиційної діяльності малих підприємств. Виявлено найсуттєвіші проблеми фінансового забезпечення їх інвестиційної діяльності. Сформульовані рекомендації щодо підвищення ефективності фінансового забезпечення інвестиційної діяльності малих підприємств.

Ключові слова: фінансове забезпечення, інвестиційна діяльність.

В статье осуществлена оценка финансового обеспечения инвестиционной деятельности малых предприятий. Выявлены самые существенные проблемы финансового обеспечения их инвестиционной деятельности. Сформулированы рекомендации по повышению эффективности финансового обеспечения инвестиционной деятельности малых предприятий.

Ключевые слова: финансовое обеспечение, инвестиционная деятельность.

The estimation of the financial providing of investment activity of small enterprises is carried out in the article. The most substantial problems of the financial providing of investment activity of small enterprises are established. Formulated recommendation on the increase of efficiency of the financial providing of investment activity of small enterprises.

Keywords: financial providing, investment activity.

Постановка проблеми. Оцінка фінансового забезпечення інвестиційної діяльності суб'єктів малого підприємництва

має велике значення для розробки методичних та практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності інвестування в країні, оновлення основних виробничих активів, зростання ролі малого підприємництва в економіці України. Оцінка рівня фінансового забезпечення інвестиційної діяльності дуже важлива для суб'єктів малого підприємництва, які мають обмежені можливості щодо залучення фінансових ресурсів для здійснення інвестування, що не дозволяє збільшити їх економічний потенціал щодо господарської діяльності.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. У наукових дослідженнях українських вчених перш за все приділялася увага питанням інвестиційної діяльності малих підприємств. Зокрема, можна виділити таких дослідників: Ю.М. Бездітко [1], Л.Д. Буряк [2], З.С. Варналій [3], О.М. Ткачук [4], С.В. Усенко [5] та інші. Питання фінансового забезпечення інвестиційної діяльності малих підприємств досліджували І.В. Аніщенко [6], Р.О. Бак [7], В.Л. Чесноков [8], С. Яковлев [9] та інші. Зазначені автори здійснили відповідний крок у розробку методичних та практичних аспектів фінансового забезпечення інвестиційної діяльності малих підприємств. Проте сучасний етап розвитку країни вимагає нових досліджень фінансового забезпечення інвестиційної діяльності малих підприємств в умовах нестабільності та постійних змін у соціально-економічному середовищі.

Мета статті полягає в оцінці та визначенні рекомендацій щодо підвищення фінансового забезпечення інвестиційної діяльності малих підприємств.

Вклад основного матеріалу. Оцінка фінансового забезпечення інвестиційної діяльності малих підприємств перш за все пов'язана з дослідженням загальних обсягів інвестицій, які були вкладені за останні роки в суб'єкти малого підприємництва (рис. 1).

За даними Державного комітету статистики України, валові капітальні інвестиції малих підприємств України у 2006 році становили 30892,4 млн. грн., або 21,7% загального обсягу валових капітальних інвестицій всіх підприємств країни.

У 2007 році тенденція до зростання валових капітальних інвестицій малих підприємств продовжувалася і досягала суми 45361,0 млн. грн., або 22,1% загального обсягу валових капітальних інвестицій всіх підприємств.

У 2008 році валові капітальні інвестиції в малі підприємства становили 53217,3 млн. грн., що фактично було максимальним значенням за період, що досліджується. При цьому вже у 2008 році питома вага валових капітальних інвестицій малих підприємств від загального обсягу капітальних інвестицій за всіма підприємствами зменшилася у порівнянні з 2007 роком і становила 21,6%.

Фінансово-економічна криза 2008–2010 років негативно вплинула на обсяги інвестицій у малі підприємства. Так, у 2009 році сума валових капітальних інвестицій малих підприємств зменшилася до 34051,5 млн. грн., або 19,7% від загального обсягу за всіма підприємствами України. У 2010 році валові капітальні інвестиції малих підприємств

зменшилися до 26408,7 млн. грн., що становило всього 17,4% від загальної суми за всіма підприємствами країни.

Отже, фінансово-економічна криза сформувала негативну тенденцію до скорочення обсягів валових капітальних інвестицій малих підприємств, яку до теперішнього часу не вдалося подолати.

За останні чотири роки склалася така структура валових капітальних інвестицій малих підприємств України (табл. 1).

Структура валових капітальних інвестицій малих підприємств характеризується постійними коливаннями, що вказує на значні проблеми суб'єктів малого підприємництва при здійсненні інвестиційної діяльності. При цьому коливання структури валових капітальних інвестицій відбувається на фоні постійного зменшення сум в матеріальні та нематеріальні активи.

Показники валових капітальних інвестицій на одне мале підприємство України свідчать про те, що на загальнодержавному рівні, до 2010 року, їх динаміка була стабільніша (табл. 2).

Тенденція, що склалася на загальнодержавному рівні за останні два роки, свідчить про помітне зменшення не лише кількості малих підприємств, а й валових капітальних інвестицій на одне підприємство. Така тенденція не може влаштовувати ні самих підприємців, ні державу. Зменшення валових капітальних інвестицій на одне підприємство серйозна проблема сучасного етапу розвитку малого бізнесу в

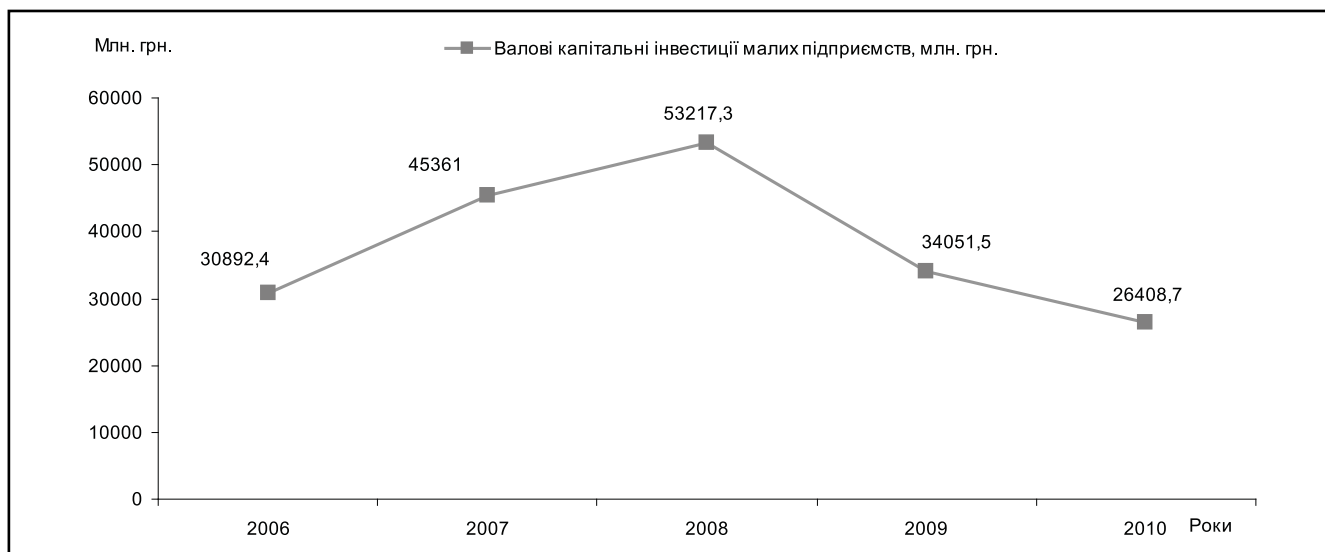

Рисунок 1. Динаміка валових капітальних інвестицій в суб'єкти малого бізнесу України в 2006–2010 роках [10]

Таблиця 1. Обсяг та структура валових капітальних інвестицій малих підприємств України за 2007–2010 роки, млн. грн.

Показники	2007		2008		2009		2010	
	сума	%	сума	%	сума	%	сума	%
Валові інвестиції, всього	45361,0	100,0	53217,3	100,0	34051,5	100,0	26408,7	100,0
Валові інвестиції у матеріальні активи, у т.ч.	44401,3	97,9	52561,9	98,8	33415,2	98,1	26038,9	98,6
на будівництво, включаючи реконструкцію, добудову тощо	24543,3	54,1	28535,8	53,6	17845,2	52,4	14576,4	55,2
на придбання раніше створених основних засобів	6089,2	13,4	6157,1	11,6	4607,8	13,5	2389,9	9,0
на придбання нових основних засобів	13768,8	30,4	17869,0	33,6	10962,2	32,2	9072,6	34,4
Валові інвестиції у нематеріальні активи	959,7	2,1	655,4	1,2	636,3	1,9	369,7	1,4

Складено за даними [10].

ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНА ПОЛІТИКА

Таблиця 2. Валові капітальні інвестиції в розрахунку на одне мале підприємство за 2007–2010 роки

Показники	2007		2008		2009		2010	
	сума	у % до пер. року	сума	у % до пер. року	сума	у % до пер. року	сума	у % до пер. року
Валові капітальні інвестиції, млн. грн.	45361,0	146,8	53217,3	117,3	34051,5	64,0	26408,7	77,6
Кількість малих підприємств	354509	104,9	333883	94,2	346077	103,7	297730	86,0
На одне мале підприємство, тис. грн.	128,0	138,4	159,4	115,2	98,4	85,4	88,7	90,1

Складено за даними [10].

Таблиця 3. Валові капітальні інвестиції малих підприємств України за формами власності за 2008–2010 роки, млн. грн.

Показники	Рік	Всього		у т.ч.					
		сума	%	приватна власність	%	державна власність	%	комунальна власність	%
Валові капітальні інвестиції, всього	2008	53217,3	100	50024,3	94,0	638,6	1,2	2554,4	4,8
	2009	34051,5	100	32859,7	96,5	442,9	1,3	748,9	2,2
	2010	26408,7	100	25537,2	96,7	369,7	1,4	501,8	1,9
Валові капітальні інвестиції у матеріальні активи, у т.ч.	2008	52561,9	100	49460,7	94,1	578,4	1,1	2522,8	4,8
	2009	33415,2	100	32212,2	96,4	434,1	1,3	768,9	2,3
	2010	26038,9	100	25127,8	96,5	390,1	1,5	521,0	2,0
на будівництво, включаючи реконструкцію	2008	28535,8	100	26566,8	93,1	542,8	1,9	1426,2	5,0
	2009	17845,2	100	16899,4	94,7	392,6	2,2	553,2	3,1
	2010	12576,4	100	11985,3	95,3	326,8	2,6	264,3	2,1
на придбання раніше створених основних засобів	2008	6157,1	100	5683,0	92,3	12,3	0,2	461,8	7,5
	2009	4607,8	100	4543,2	98,6	13,8	0,3	50,8	1,1
	2010	5389,9	100	5238,8	97,2	16,1	0,3	135,0	2,5
на придбання нових основних засобів	2008	17869,0	100	17243,5	96,5	142,9	0,8	482,6	2,7
	2009	10962,2	100	10710,0	97,7	65,7	0,6	186,5	1,7
	2010	8072,6	100	7903,0	97,9	56,5	0,7	113,1	1,4
Валові капітальні інвестиції у нематеріальні активи	2008	655,4	100	562,9	85,9	86,5	13,2	6,0	0,9
	2009	636,3	100	629,3	98,9	1,9	0,3	5,1	0,8
	2010	369,7	100	368,6	99,7	0,4	0,1	0,7	0,2

Складено за даними [10].

країні. Без вирішення цієї проблеми неможливо зростання ролі малого підприємництва в економіці України, підвищення ефективності господарювання малих підприємств.

Обсяги валових капітальних інвестицій малих підприємств України суттєво відрізняються за формами власності (табл. 3).

Основна сума валових капітальних інвестицій в Україні припадає саме на суб'єкти малого бізнесу приватної форми власності. За період 2008–2010 років їхня питома вага в загальній сумі валових капітальних інвестицій зростала з 94,0 до 96,7%. На малих підприємствах іншої форми власності валові капітальні інвестиції становили всього 6% у 2008 році і 3,3% у 2010 році. Зазначені дані свідчать, що малі підприємства приватної форми власності складають основу малого бізнесу в Україні, якому потрібні значні обсяги інвестицій.

Причини незадовільного стану інвестиційної діяльності малих підприємств полягають у наступному:

- по-перше, на інвестиційну діяльність суб'єктів малого підприємництва суттєво вплинула фінансово-економічна криза 2008–2010 років, яка значно зменшила можливості малого бізнесу залучати власні та позикові джерела для фінансування інвестиційної діяльності;

- по-друге, практично в усіх регіонах України суб'єкти малого бізнесу обмежені щодо доступу до основних джерел фінансових ресурсів, які можна використовувати для фінансування інвестиційної діяльності;

- по-третє, в більшості регіонів країни недостатньо розвинута інфраструктура підтримки інвестиційної діяльності суб'єктів малого підприємництва, зокрема фінансові, інвестиційні, лізингові компанії, комерційні банки, що орієнтуються на кредитування малого бізнесу, страхові компанії, консалтингові фірми тощо;

- по-четверте, неналежним чином організована підтримка малого бізнесу з боку регіональних та місцевих органів влади, відсутні комплексні підходи та програми стимулювання інвестиційної діяльності малих підприємств;

- по-п'яте, постійні зміни щодо стратегії та тактики розвитку країни не стимулюють ефективну інвестиційну діяльність малих підприємств, зміни векторів розвитку, реформування різних секторів економіки негативно впливають на можливості малого бізнесу, якому постійні зміни суттєво заважають організувати інвестиційну діяльність через додаткові витрати, що не можуть собі дозволити більшість підприємств малого бізнесу.

Вагоме місце в підвищенні рівня інвестиційної діяльності малих підприємств займає фінансове забезпечення цієї діяльності. Для визначення перспектив підвищення ефективності фінансового забезпечення інвестиційної діяльності необхідно здійснити відповідну оцінку такого процесу.

Виходячи з того що фінансове забезпечення інвестиційної діяльності малих підприємств здійснюється за рахунок або власних коштів (прибутків), або коштів власників підприємств, або кредитних ресурсів, дослідимо, які можливості мають сучасні малі підприємства для фінансування інвестиційної діяльності при використанні власних, залучених та запозичених коштів.

Фінансове забезпечення інвестиційної діяльності малих підприємств за рахунок власних коштів здійснюється перш за все шляхом використання чистого прибутку від фінансово-господарської діяльності. Водночас необхідно зазначити, що статистичні дані свідчать про збитковість більшої частини малих підприємств (табл. 4).

Наведені показники формування фінансових результатів малих підприємств свідчать: по-перше, що у 2010 році загалом малі підприємства одержали прибуток до оподаткування; по-друге, малі підприємства найважливіших видів економічної діяльності – промисловості, будівництва, операцій з нерухомим майном та орендою – були збитковими; по-третє, хоча 58,6% малих підприємств забезпечили формування позитивного фінансового результату, однак 41,4% малих підприємств були збитковими, що підтверджує думку про незадовільний стан фінансового контролю як з боку власників таких підприємств, так і з боку держави.

Зменшення збиткових підприємств можливе не лише за рахунок покращення умов господарювання для малого бізнесу, а й шляхом встановлення норм державного регулю-

вання, спрямованих на більш відповідальне відношення власників та керівництва малих підприємств за результати своєї діяльності. Тобто, якщо малі підприємства не будуть одержувати позитивні фінансові результати, орган місцевої влади, який зареєстрував таке підприємство, має припинити його діяльність. Збиткові підприємства – це нонсенс для ринкового господарства. При цьому збитковість підприємства не заважає йому функціонувати багато років.

Наведені дані також свідчать не про відсутність прибутку як такого у частини малих підприємств, а про те, що вони здійснюють фінансування інвестицій за рахунок коштів, які отримані від основної операційної діяльності, тобто від господарського обороту. В цьому випадку основним джерелом виступає не чистий прибуток, а виручка від реалізації продукції, товарів та послуг. Після здійснення таким чином господарських операцій, зокрема операцій з фінансування інвестицій, малі підприємства стають збитковими та постійно підкреслюють, що вони не мають коштів для інвестування. Проте реалії розвитку абсолютної більшості малих підприємств, які стабільно функціонують в Україні вже багато років, при їх стабільній збитковості свідчать, що валові активи цих суб'єктів малого бізнесу постійно зростають. Отже, виникає питання, за рахунок чого зростає малий бізнес? Зростання малих підприємств не можна пояснити лише вкладанням коштів власників, бо власники малих підприємств є найчастіше керівниками малих суб'єктів підприємництва. Неможливо це пояснити і використанням позик і кредитів банків та інших фінансово-кредитних установ унаслідок незначної частки кредитів, які використовує малий бізнес в Україні.

Таким чином, складається враження, що, з одного боку, малі підприємства збиткові і не мають можливостей для розвитку, тобто здійснення інвестиційної діяльності, а з іншого

Таблиця 4. Фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування малих підприємств України за основними видами економічної діяльності за 2009–2010 роки*

Види економічної діяльності	2009			2010		
	фінансовий результат (сальдо), млн. грн.	підприємства, які одержали прибуток		фінансовий результат (сальдо), млн. грн.	підприємства, які одержали прибуток	
		у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат, млн. грн.		у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат, млн. грн.
Всього	-21209,9	60,1	32952,8	1448,8	58,6	49319,0
сільське господарство	568,6	67,9	2792,7	3046,2	66,4	4739,9
промисловість	-1631,8	60,5	2227,2	-1694,0	58,7	2889,3
будівництво	-1846,1	57,4	3955,9	-2756,8	56,1	2146,5
торгівля, ремонт автомобілів побутових виробів	-6648,7	63,7	7204,5	6177,4	62,0	19839,5
діяльність готелів та ресторанів	-430,8	59,9	161,1	-403,5	56,8	196,9
діяльність транспорту та зв'язку	-724,3	57,3	1119,6	-610,2	56,1	1158,6
фінансова діяльність	4424,7	60,4	7994,9	8245,1	58,0	11038,0
операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг	-14162,7	55,2	7139,3	-9816,6	54,4	6831,0
освіта	7,5	66,6	38,2	13,2	63,8	56,6
охорона здоров'я	-160,8	62,7	74,0	-167,7	60,5	108,4
надання комунальних послуг	-600,1	58,2	233,0	-835,5	55,5	300,0

* Складено за даними [10].

ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНА ПОЛІТИКА

боку – більша частина малих підприємств стабільно функціонує і не ліквідується через неможливість свого розвитку.

Звідси можливо зробити три основні припущення, які не мають статистичного підтвердження: по-перше, основним внутрішнім джерелом малих підприємств виступає не прибуток, а виручка від реалізації продукції, товарів та послуг, тобто інвестиційні витрати приховуються малими підприємствами під видом здійснення операцій з оборотними активами; по-друге, фінансово-господарська діяльність малих підприємств найчастіше пов'язана з тінювим сектором, що дає змогу таким підприємствам формувати чистий прибуток, однак не відображати його у квартальній та річній звітності. Такий підхід дає можливість стабільно бути збитковим, а активи будуть зростати за рахунок постійної участі власників у фінансовому забезпеченні господарської діяльності, в тому числі в інвестуванні економічного розвитку. Це можливо внаслідок того, що тінювий прибуток завжди розподіляється між власниками та не відображається у поточній чи річній звітності; по-третє, тінюві схеми здійснення фінансово-господарських операцій дають змогу малим підприємствам залучати до участі у фінансуванні господарської діяльності різні фінансово-кредитні установи, які свідомо чи несвідомо допомагають малим підприємствам легалізувати прибуток, одержаний через тінюві схеми.

Таким чином, впливає головний висновок, що фінансове забезпечення інвестиційної діяльності малих підприємств здійснюється в основному за рахунок створеного, але не відображеного у звітності чистого прибутку. А тому збитковість малих підприємств є результатом небажання останніх платити податки до бюджетів країни.

Це положення знаходить своє повне підтвердження, якщо подивитися на джерела фінансування інвестицій, які наводить Держстат України (рис. 2).

Протягом 2007–2010 років основними джерелами фінансового забезпечення інвестиційної діяльності малих підприємств

були власні кошти, тобто кошти, які малі підприємства одержали від господарської діяльності. Це особливо помітно, якщо порівняти дані про рівень фінансового результату до оподаткування у 2009 році і частку власних джерел фінансування інвестицій у тому же році. Як бачимо, у 2009 році в сукупності малі підприємства України одержали загальний збиток на 21 209,9 млн. грн. Водночас у 2009 році малі підприємства найбільше за чотири останні роки використали власні кошти. Таким чином, є всі підстави стверджувати, що помітна частка малих підприємств країни приховує свої фінансові результати у звітності, а потім їх використовує для зростання своєї матеріально-технічної бази.

Іншим джерелом фінансового забезпечення інвестиційної діяльності малих підприємств є залучені кошти власників та інвесторів. Проте вітчизняна статистика не дає можливості визначити частку інвестицій, яку профінансували власники малих підприємств. Із рис. 2 можливо побачити, що іноземні інвестори фінансували інвестиції малих підприємств всього від 2,3 до 4,5% від загальної суми інвестицій за окремими роками. На нашу думку, фактична участь власників у діяльності малих підприємств може бути значно більшою, особливо в тому випадку, коли малі підприємства не можуть залучити додаткові фінансові ресурси за рахунок позикових коштів.

Основними позичальниками фінансових ресурсів для інвестиційної діяльності суб'єктів малого бізнесу є кредитні установи, зокрема банківські інститути. Однак банки не дуже бажають кредитувати малий бізнес через такі обставини:

- 1) малі підприємства не мають достатнього обсягу надійних застав;
- 2) малі підприємства не завжди мають добрий фінансовий стан;
- 3) кредитування малого бізнесу частіше пов'язане зі зростанням кредитних ризиків;
- 4) інвестиційні кредити для малого бізнесу не завжди вигідні самим банкам;

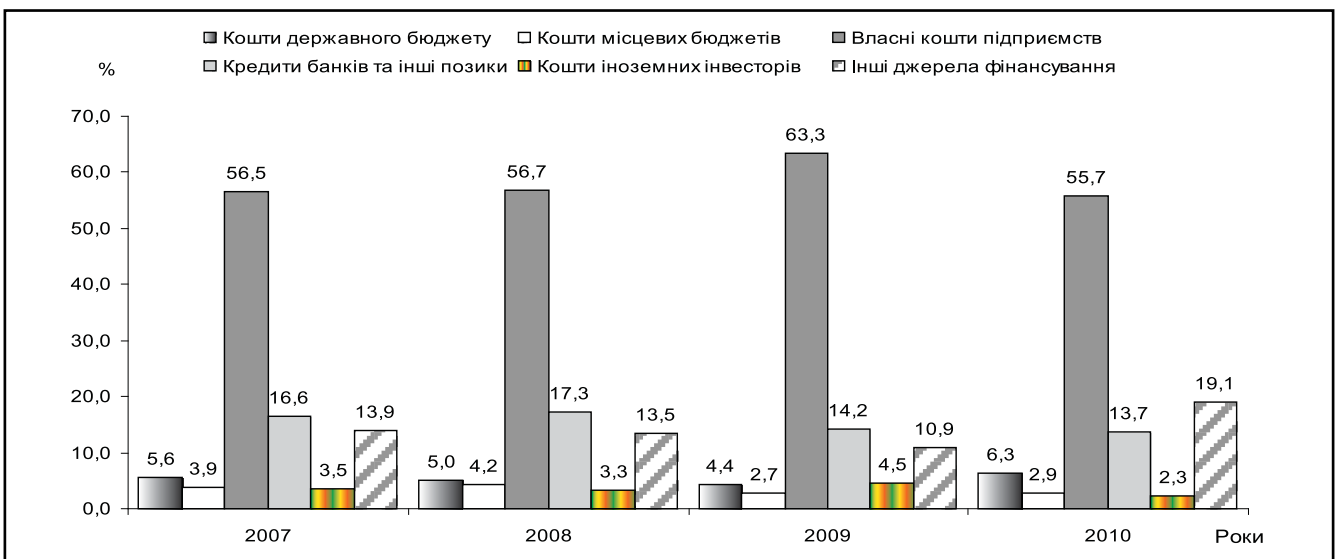

Рисунок 2. Питома вага джерел фінансування інвестиційної діяльності малих підприємств України (складено за даними [10])

5) період функціонування малих підприємств може бути меншим, аніж термін, на який частіше вигідно банкам надавати інвестиційні кредити.

Для вирішення завдань щодо інвестиційної активності малих підприємств необхідно здійснити такі заходи:

- визначити можливі переваги малого бізнесу в кожному регіоні з метою залучення вітчизняних та іноземних інвесторів для вкладання капіталу в розвиток матеріальної бази малого підприємництва;

- визначити джерела фінансового забезпечення інвестиційної діяльності малих підприємств, які за вартістю, можливістю залучення, обсягом та мобільністю відповідають потребам та вимогам суб'єктам малого підприємництва;

- визначити умови створення фінансових фондів, які будуть фінансово забезпечувати інвестиційну діяльність малих підприємств, гарантувати надання кредитів і залучення інвестицій у малий бізнес;

- визначити фінансові стимули для розвитку малого бізнесу з урахуванням досвіду розвинутих країн світу, власних напрацювань в Україні;

- розробити найбільш привабливі схеми взаємодії малого і великого бізнесу з метою використання фінансових можливостей великих акціонерних компаній, корпорацій тощо, що часто-густо використовується в країнах із розвинутими ринковими механізмами;

- забезпечити умови для виведення з тіні чистого прибутку малих підприємств за рахунок оптимального оподаткування та зменшення корупційного впливу з боку контролюючих органів на місцях;

- у державних програмах щодо підвищення зайнятості населення передбачити фінансові ресурси для розвитку малого бізнесу, в тому числі зменшення оподаткування, надання прямих фінансових дотацій, якщо малі підприємства збільшують чисельність працевлаштованих робітників на нових чи оновлених інвестиційних об'єктах.

Висновки

Проведені дослідження дають змогу стверджувати, що за сучасних умов розвитку малих підприємств їхня інвестиційна діяльність значно відстає від потреб, що обумовлено низьким рівнем фінансового забезпечення. Виходячи з оцінки фінансового забезпечення інвестиційної діяльності малих підприємств можна стверджувати, що фінансування інвестицій здійснюється перш за все за рахунок власних коштів. Водночас інші джерела фінансування інвестиційної діяльності використовуються як додаткові. За таких обставин малі підприєм-

ства будуть і далі мати суттєві проблеми із пошуком фінансових ресурсів для інвестицій. Вважаємо за доцільне рекомендувати нові підходи до фінансового забезпечення інвестиційної діяльності малого бізнесу, які побудовані: по-перше, на зростанні ролі власників малих підприємств в інвестиційній діяльності; по-друге, на збільшенні участі в цьому процесі фінансово-кредитних установ, зокрема банків, страхових компаній, інвестиційних компаній і фондів, які мають достатні суми акумульованих фінансових ресурсів. З метою стимулювання участі фінансово-кредитних установ у фінансуванні інвестицій у малий бізнес пропонуємо підвищення регулюючого впливу з боку держави. Визначення державою необхідності більш масштабного інвестування малого бізнесу, законодавча та нормативна його підтримка стимулюватимуть фінансово-кредитні установи країни вкладати додаткові кошти в інвестиції малого бізнесу.

Література

1. Бездітко Ю.М. Напрями підвищення ефективності інвестування малого підприємництва в регіоні / Ю.М. Бездітко, І.Г. Захарченко // Таврійський науковий вісник: Науковий журнал. Вип. 64. – Херсон: Айлант, 2007. – С. 371–377.
2. Буряк Л.Д. Формування первісного капіталу малих підприємств / Л.Д. Буряк // Фінанси України. – 2001. – №11. – С. 12–16.
3. Варналій З.С. Мале підприємництво: основи теорії і практики / З.С. Варналій. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2001. – 277 с.
4. Ткачук О.М. Інвестиційне забезпечення розвитку малих підприємств / О.М. Ткачук // Фінанси України. – 2000. – №7. – С. 89–94.
5. Усенко С.В. Економічні аспекти розвитку малого підприємництва в Україні / Усенко С.В. // Экономика и управление. – 2001. – №6. – С. 16–17.
6. Аніщенко І.В. Оцінка ефективності реалізації та фінансового забезпечення програм малого бізнесу в регіоні / І.В. Аніщенко // Фінансові ринки и ценные бумаги. – 2005. – №23. – С. 8–14.
7. Бак Р.О. Розвиток малого підприємництва та його фінансова підтримка / Р.О. Бак // Фінанси України. – 2000. – №11. – С. 131–133.
8. Чесноков В.Л. Використання фінансових інструментів для організації інвестування в малих підприємствах // В.Л. Чесноков // Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції «Організація, аналіз і привабливість інвестицій для малого і середнього бізнесу в Україні» 3–5 лютого 2005 р. – Херсон: ХМД, 2005. – 329 с.
9. Яковлев С. Возможности финансирования малого бизнеса в Украине / С. Яковлев // Економіст. – 2000. – №6. – С. 31.
10. Державний комітет статистики України. – Офіційний сайт. – Режим доступу. – <http://www.ukrstat.gov.ua>